

STRESZCZENIE PRACY DOKTORSKIEJ

mgr Paweł Kordula

Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Szczecińskiego

Instytut Filozofii

Temat: Współczesne próby naturalistycznego ujęcia doświadczeń mistycznych. Analiza krytyczna

Podstawowym celem niniejszej rozprawy był przegląd i krytyczna ocena zaproponowanych przez Matthew Alpera, Deana Hamera, Vilayanura Subramaniana Ramachandrana, Michaela Persingera oraz współpracujących ze sobą Andrew Newberga i Eugene D'Aquili współczesnych prób naturalizacji doświadczeń mistycznych – a więc teoretycznie i empirycznie ugruntowanych modeli służących do wyjaśnienia mechanizmów i funkcji doświadczeń mistycznych – jak również sprawdzenie, czy podjęte przez nich próby można uznać za zadowalające. Wyjaśnijmy, że pisząc o naturalizacji doświadczeń mistycznych zastosowaliśmy pewien skrót myślowy, ale w gruncie rzeczy chodziło nam o naturalistyczny opis i wyjaśnienie fenomenu doświadczeń mistycznych, szczególnie o naturalistyczne ujęcie i objaśnienie zdolności do przeżywania przez człowieka stanów mistycznego uniesienia.

Postawione pytanie, czy dana naturalizacja jest poznawczo satysfakcjonująca, wymagało od nas podania szczegółowych kryteriów oceny, nawiązujących do konkretnych celów, które stawiamy próbie naturalizacji. W związku z tym postawiliśmy w niniejszej pracy tezę, że w wypadku naturalizacji doznań mistycznych możemy mówić o dwóch formach: naturalizacji mocnej i naturalizacji słabej. Pierwsza ze wskazanych form naturalizacji doświadczeń mistycznych, a więc naturalizacja mocna polega nie tylko na wskazaniu odpowiedzialnych za ich generowanie mechanizmów naturalnych, neuronalnych, mentalnych, społecznych, itp., ale przede wszystkim na określeniu funkcji właściwej, jaką te doznania pełnią w poznawczym lub praktycznym

działaniu organizmu. Naturalizacja słaba tymczasem wskazuje pożądany mechanizm, ale nie określa funkcji właściwej; innymi słowy stany mistyczne traktuje się jako efekty uboczne działania zidentyfikowanych mechanizmów. Wprowadzone rozróżnienie było dla nas podstawowym narzędziem badawczym, które przyczyniło się do oceny wskazanych prób naturalizacji doświadczeń mistycznych.

W realizacji zamierzonego celu pomogła nam bogata literatura na temat doświadczeń mistycznych oraz samej naturalizacji. Wykorzystaliśmy również analizę pojęciową i porównawczą. Wskazane metody o tyle były istotne, że musieliśmy przede wszystkim dokładnie scharakteryzować i opisać fenomen doświadczeń mistycznych, jak również wyjaśnić, na czym polega naturalizacja tego typu zjawisk. Najczęściej stosowaną metodą w niniejszej rozprawie była jednak rekonstrukcja. Dokonaliśmy bowiem rekonstrukcji opisów doznań mistycznych w ujęciu św. Jana od Krzyża, św. Teresy z Avila oraz Mistra Eckharta. Zrekonstruowaliśmy ponadto współczesne próby naturalizacji doświadczeń mistycznych w ujęciu M. Alpera, D. Hamera, V.S. Ramachandrana, M. Persingera oraz współpracujących ze sobą A. Newberga i E. D'Aquili. Wszystkie wymienione metody umożliwiły nam rzetelną realizację postawionych na początku niniejszej rozprawy celów.

Temat doświadczeń mistycznych nie jest tematem nowym. Na przestrzeni wieków były już próby objaśnienia jego fenomenu. Na szczególną uwagę zasługuje jednak praca Williama Jamesa pt. *Doświadczenia religijne*, ponieważ ta pozycja na nowo zachęciła wielu naukowców do podjęcia tego tematu. Do najbardziej znanych badaczy doświadczeń mistycznych należeli w przeszłości Walter Terence Stace, Evelyn Underhill, Emile Durkheim, Josef Sudbrack, David Wulff, Rudolf Otto czy chociażby Gershom Scholem. Współcześnie temat ten podejmują: M. Alper, D. Hamer, V.S. Ramachandran, M. Persinger, współpracujący ze sobą A. Newberg i E. D'Aquili oraz często cytowani w niniejszej pracy: Vincent Paquette, Denyse O'Leary i Mario Beauregard. Obok nich możemy również wskazać Pehra Granqvista, Anne Runehov, Johna Horgana, Ninę Azari, jak również Jeffrey Savera i Johna Rabina. W Polsce

niewielu jest badaczy, którzy nawiązują w swoich projektach badawczych do tego typu zjawisk, jakimi są doznania mistyczne; możemy wskazać np. Leszka Kołakowskiego, Andrzeja Szyjewskiego, Halinę Grzymałę-Moszczyńską i Mirosława Kiwkę.

Z tego względu, że zagadnieniem doświadczeń mistycznych zajmowaliśmy się pod kątem próby ich naturalistycznego objaśnienia, to musieliśmy również uwzględnić bardzo obszerną literaturę na temat szeroko pojętej naturalizacji. W Polsce kwestią naturalizacji (ogólnie pojętej) zajmuje się wielu znanych i szanowanych filozofów, chociażby: Michał Heller, Sebastian Kołodziejczyk, Marcin Miłkowski, Tadeusz Skalski czy Józef Życiński. Zagadnieniem naturalizmu w kontekście debaty nad relacją między nauką a religią Kazimierz Jodkowski i Piotr Bylica. Gdy chodzi natomiast o badaczy próbujących znaturalizować zjawisko doświadczeń mistycznych, to ich ilość nie jest zadowalająca. Możemy wskazać m.in. Łukasza Jędrzejczaka, Pawła Czapłę i Józefa Bremerę. Dlatego też, podejmując w niniejszej rozprawie krytyczny przegląd współczesnych prób naturalizacji doświadczeń mistycznych, chcieliśmy włączyć się do polskiej dyskusji na ten temat.

Zagadnienia podjęte w tej rozprawie zostały zawarte w czterech zasadniczych rozdziałach. Rozdział pierwszy miał na celu przybliżenie intencjonalnego i fenomenalnego charakteru fenomenu doświadczeń mistycznych. Z tego względu, dokonaliśmy najpierw systematyzacji zastanych sposobów używania takich terminów, jak „mistycyzm”, „mistyczny” oraz zaprezentowaliśmy, w jaki sposób fenomen doświadczeń mistycznych opisują, tacy badacze jak: W. James, J. Sudbrack, L. Kołakowski, W.T. Stace, D. O’Leary i M. Beauregard oraz E. Underhill. We wszystkich tych opisach pojawiły się pewne elementy wspólne, takie jak:

- doznania mistyczne są doświadczane jako zapewniające bezpośredni kontakt z pozazmysłową rzeczywistością pochodzącą ze świata nadprzyrodzonego,
- doświadczeniom mistycznym towarzyszy poczucie jedności pomiędzy doświadczającym a doświadczanym,
- doświadczenia mistyczne są przeniknięte intensywnym uczuciem miłości.

Na podstawie wskazanych własności, określiliśmy definicję wstępną terminu „doświadczenie mistyczne”. Doświadczenie mistyczne dotyczy świadomej, pełnej miłości relacji jaka zachodzi między mistykiem a przedmiotem intencjonalnym odczuwanym jako pochodzący ze świata nadprzyrodzonego oraz charakteryzuje się poczuciem doskonałego zjednoczenia.

Następnie zrekonstruowaliśmy opisy doświadczeń mistycznych w ujęciu św. Jana od Krzyża, św. Teresy z Avila oraz Mistrza Eckharta. Rekonstrukcja potwierdziła, że własności fenomenalne określone w definicji wstępnej przynależą tylko tym doznaniom i stanowią o ich unikalnym charakterze fenomenalnym. Podkreśliliśmy jednocześnie, że pojawiły się „nowe” własności, takie jak *quale* bierności i rezygnacji z woli oraz *quale*, które można opisać jako doznanie wpływu ze strony przedmiotu intencjonalnego doświadczenia. Na koniec tego rozdziału zweryfikowaliśmy definicję wstępną doświadczenia mistycznego w świetle zrekonstruowanych opisów doznań mistycznych. W wyniku tego zabiegu definicja wstępna została uzupełniona o dwa dodatkowe elementy, które wyszczególniono podczas rekonstrukcji opisów doznań mistycznych u św. Jana od Krzyża, św. Teresy z Avila oraz Mistrza Eckharta.

W rozdziale drugim wyjaśniliśmy, na czym polega naturalizacja różnego rodzaju zjawisk powszechnie występujących w świecie – zarówno fizycznych jak i mentalnych. Na początku jednak zaprezentowaliśmy krótki przegląd dotyczący tego, czym jest naturalizacja i jak w filozofii ewoluowało rozumienie tego zagadnienia. W odniesieniu do T. Skalskiego rozróżniliśmy dwie formy (dwa rodzaje) naturalizacji: „naturalizację pierwszą” i „naturalizację drugą”. Przedmiotem „naturalizacji pierwszej” był świat zewnętrzny i towarzyszące mu zjawiska, natomiast przedmiotem „naturalizacji drugiej” był ludzki umysł. Rozszerzyliśmy także rozumienie „naturalizacji drugiej” o wszelkie formy ludzkiej aktywności (społecznej i mentalnej) oraz jej wytworów (religii, władzy, prawa, itp.). Wskazaliśmy ponadto, że aby znaturalizować jakieś zjawisko powszechnie występujące w świecie, należy podać jego naturalne przyczyny, czyli konkretne mechanizmy odpowiedzialne za ich generowanie. Później za pomocą takich kategorii jak *funkcja właściwa* i *warunki normalne* – które

zaczepiliśmy od Ruth Garrett Millikan – zaproponowaliśmy autorski sposób rozumienia naturalizacji. Stwierdziliśmy, że w wypadku różnego rodzaju zjawisk, zasadne jest mówienie o naturalizacji mocnej i naturalizacji słabej. Naturalizacja mocna polega na wskazaniu konkretnych mechanizmów odpowiedzialnych za generowanie tego rodzaju zjawisk oraz określeniu funkcji właściwej, jaką te zjawiska pełnią w poznawczym lub praktycznym działaniu organizmu w warunkach normalnych. Naturalizacja słaba natomiast określa mechanizm, ale nie precyzuje funkcji właściwej; określony mechanizm działa prawidłowo, ale nie w warunkach, które są dla niego normalne, co skutkuje tym, że tworzy coś co jest „produktem ubocznym”.

W celu sprawdzenia tej tezy, dokonaliśmy rekonstrukcji wybranych przykładów znaturalizowania takich zjawisk. Przedstawiliśmy m.in. Thomasa Hobbesa naturalizację władzy, Vilayanura Subramaniana Ramachandrana i Williama Hirsteina naturalizację *qualiów* oraz dwie koncepcje naturalizacji religii: Ludwiga Feuerbacha i Richarda Dawkinsa. W wypadku prób naturalizacji przedstawionych przez T. Hobbesa, V.S. Ramachandrana i W. Hirsteina oraz L. Feuerbacha mieliśmy do czynienia z naturalizacją mocną (wskazaliśmy mechanizmy odpowiadające za generowanie tych zjawisk oraz określiliśmy ich funkcje właściwe). Koncepcja R. Dawkinsa okazała się natomiast formą naturalizacji słabej (religia – według profesora z Oxfordu – stanowi produkt uboczny właściwego funkcjonowania mechanizmów poznawczych, ale w warunkach, które nie są dla nich normalne). Przeprowadzona rekonstrukcja potwierdziła postawioną przez nas tezę, że w wypadku zjawisk powszechnie występujących w świecie, możemy mówić o naturalizacji mocnej i naturalizacji słabej.

W rozdziale trzecim przeprowadziliśmy rekonstrukcję oraz krytyczną ocenę koncepcji doświadczeń mistycznych M. Alpera i D. Hamera. Następnie sprawdziliśmy, czy zaprezentowane przez nich próby naturalistycznego wyjaśnienia fenomenu doświadczeń mistycznych są zadowalające, tzn. czy możemy nadać im status naturalizacji mocnej. Dokonując rekonstrukcji ich koncepcji doświadczeń mistycznych, zwróciliśmy uwagę, że obaj badacze

wykorzystują w swoich badaniach założenia psychologii ewolucyjnej. Wśród najważniejszych założeń psychologii ewolucyjnej wskazaliśmy następujące:

- ludzki umysł jest narzędziem przetwarzania informacji, które wykonuje operacje obliczeniowe (umysł, jako „biologiczny komputer” zaprojektowany przez dobór naturalny do pozyskiwania informacji ze świata),
- struktura umysłu jest wrodzona (ontogeneza umysłu),
- struktura umysłu stanowi wynik doboru naturalnego, czyli zbiór rozwiązań konkretnych problemów adaptacyjnych (filogeneza umysłu),
- umysł składa się z bardzo wielu modułów, z których każdy ma charakterystyczną, wyspecjalizowaną strukturę, która czyni go ekspertem w jednej dziedzinie interakcji ze światem (hipoteza rozległej modularności – *massive modularity hypothesis*).

Pierwszy ze wspomnianych badaczy, czyli M. Alper postulował, że w mózgu każdego człowieka istnieje specjalny obszar (bądź obwód) odpowiedzialny za idee religijne. Dean Hamer przekonywał z kolei, że odnalazł gen Boga – VMAT2 – oraz, że ten gen jest źródłem i przyczyną życia duchowego (mistycznego) każdego człowieka.

Koncepcje obu badaczy otrzymały status naturalizacji słabej. Matthew Alper nie wskazał bowiem żadnego konkretnego mechanizmu generującego doznania o charakterze mistycznym, ani nie uargumentował w sposób przekonujący funkcji właściwej tych doznań. Dean Hamer wskazał z kolei genetycznie uwarunkowany mechanizm biologiczny, który prowokuje doznania mistyczne, ale – podobnie jak M. Alper – nie przedstawił mocnych dowodów na temat adaptacyjnej funkcji tego typu doznań.

Czwarty rozdział niniejszej rozprawy został poświęcony na rekonstrukcję i krytyczną ocenę prób naturalistycznego ujęcia doświadczeń mistycznych według V.S. Ramachandrana, M. Persingera oraz współpracujących ze sobą A. Newberga i E. D’Aquili oraz sprawdzenie, czy zaoferowane przez nich próby mają status naturalizacji mocnej czy słabej. Wymienieni badacze prezentowali odmienne stanowisko w kwestii pojmowania mechanizmów odpowiedzialnych za generowanie doświadczeń mistycznych. Vilayanur Subramanian

Ramachandran i Michael Persinger byli zwolennikami paradygmatu lokalizjonistycznego; twierdzili oni, że w mózgu człowieka istnieje jeden, konkretny moduł odpowiedzialny za pojawianie się tego typu doznań. Zwracali także uwagę, że doświadczenia mistyczne mogą być skorelowane z chronicznymi zaburzeniami pracy mózgu w obszarze płatów skroniowych, czyli epilepsją skroniową. Dlatego też przed przystąpieniem do rekonstrukcji ich koncepcji, przedstawiliśmy krótką charakterystykę tego typu patologii. Miała ona umożliwić nam lepsze zrozumienie ich badań.

Vilayanur Subramanian Ramachandran twierdził, że moduł odpowiadający za pojawianie się doznań mistycznych, znajduje się w płatach skroniowych mózgu człowieka. Chcąc udowodnić swoje stanowisko przedstawił dwie robocze hipotezy. Pierwsza zakładała, że nadmierne, przypadkowe wyładowania we wspomnianym obszarze mózgu wzmacniają hipotetyczne obwody religijne, a druga, że skłonność do przeżywania przez człowieka doświadczeń mistycznych wykształciła się w procesie ewolucji i ma wartość adaptacyjną. Pokazaliśmy, że przeprowadzone przez niego badanie reakcji skórno-galwanicznej (GSR) u osób z padaczką skroniową wykazały, że w płatach skroniowych istnieją specjalne połączenia, które generują doznania o charakterze mistycznym. W związku z tym do aktywacji „Bożego obwodu” dochodzi w wyniku nieprawidłowego funkcjonowania mózgu w obszarze płatów skroniowych (tę hipotezę V.S. Ramachandran odrzucił). Druga hipoteza nie została natomiast potwierdzona w sposób naukowy, gdyż w znacznej mierze opierała się na różnego rodzaju spekulacjach. Analiza, którą przeprowadziliśmy uprawniła nas do tego, by koncepcji V.S. Ramachandrana nadać status naturalizacji słabej.

Kolejnym badaczem doznań mistycznych, którego koncepcję przedstawiliśmy był M. Persinger. Postulował on, że doświadczenia mistyczne – jakkolwiek związane z płatem skroniowym mózgu człowieka – nie muszą być w sposób konieczny uzależnione od zdiagnozowanej epilepsji skroniowej. Pokazaliśmy, że wspomniany badacz, aby zweryfikować postawioną tezę wykorzystał dwie metody badawcze – *Inwentarz Filozofii Osobistej* (IFO) oraz

magnetyczną stymulację przezmózgową (TCS). Pierwsze badanie udowodniło, że między napadami epilepsji skroniowej a doznaniem mistycznym istnieje związek. Drugie natomiast badanie pokazało, że doświadczenia o charakterze mistycznym mogą być generowane za pomocą elektromagnetycznej stymulacji mózgu w obszarze płatów skroniowych oraz, że każdy człowiek ze względu na specyficzną budowę swojego mózgu jest przygotowany na przeżywanie tego typu doznań. Gdy chodzi o wartość adaptacyjną wspomnianych doznań, to M. Persinger w żaden sposób nie udowodnił, że mają one jakąś wartość adaptacyjną. Doświadczenia mistyczne w ujęciu tego badacza są efektem ubocznym nieprawidłowego funkcjonowania mózgu człowieka w płatach skroniowych. Zgodnie zatem z kryteriami, które przypisaliśmy poszczególnym formom naturalizacji doświadczeń mistycznych, koncepcja ta otrzymała status naturalizacji słabej.

Współpracujący ze sobą A. Newberg i E. D'Aquili byli zwolennikami paradygmatu ekwipotencjalistycznego; utrzymywali, że w procesie odpowiedzialnym za wyłanianie się doświadczeń mistycznych bierze udział nie jedno, a wiele pól mózgowych. Badacze ci wyznaczyli sobie dwa główne cele badawcze. Z jednej strony chcieli wskazać pewien uniwersalny element wszystkich doświadczeń mistycznych. Z drugiej strony próbowali sporządzić rozkład intensywności działania różnych obszarów mózgu w momencie przeżywania doznań mistycznych. Wskazaliśmy, że w celu realizacji założonych celów, badacze ci zaproponowali dwa neurologiczne modele dla dwóch typów medytacji: *via positiva* i *via negativa*. Medytacja była w ich mniemaniu działaniem prowadzącym do stanu *Absolute Unitary Being* (AUB). Ten stan jest ich zdaniem tożsamy z *unio mystica*. Tę tezę potwierdziły dokonane przez nas w rozdziale pierwszym opisy doznań mistycznych u św. Jana od Krzyża, św. Teresy z Avila i Mistrza Eckharta. W dalszej kolejności zaprezentowaliśmy przeprowadzone przez A. Newberga i E. D'Aquili badanie z wykorzystaniem metody neuroobrazowania mózgu SPECT. Badanie to udowodniło, że stan AUB jest powszechnym komponentem wszystkich doświadczeń mistycznych, oraz, że w procesie odpowiadającym za tego typu przeżycia bierze udział wiele obszarów

mózgu. Podkreśliliśmy jednocześnie, że koncepcja ta posiada pewien mankament, mianowicie współpracujący ze sobą badacze nie uargumentowali, że doznania mistyczne posiadają wartość adaptacyjną. To spowodowało, że ta próba naturalizacji doświadczeń mistycznych otrzymała status naturalizacji słabej.

Założony w niniejszej rozprawie cel został w pełni zrealizowany. Przeanalizowaliśmy bowiem wszystkie próby naturalizacji doświadczeń mistycznych, których twórcami byli wymienieni badacze oraz poddaliśmy je wnikliwej analizie. Ponadto, każda z koncepcji została zweryfikowana pod kątem postawionej tezy, w myśl której w wypadku naturalizacji doświadczeń mistycznych możemy mówić o naturalizacji mocnej i naturalizacji słabej. To umożliwiło nam udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy próby naturalistycznego wyjaśnienia fenomenu doświadczeń mistycznych zaproponowane przez M. Alpera, D. Hamera, V.S. Ramachandrana, M. Persingera oraz współpracujących ze sobą A. Newberga i E. D`Aquili są w pełni udane.

We wnioskach końcowych sformułowanych w zakończeniu stwierdziliśmy, że rozważania podjęte w tej pracy pokazują przydatność analityczną wprowadzonego rozróżnienia na naturalizację mocną i naturalizację słabą. W niniejszej rozprawie mogliśmy także zauważyć, że żadna ze współczesnych prób naturalistycznego wyjaśnienia fenomenu doświadczeń mistycznych nie posiada naturalizacji mocnej. Przyczyny takiego stanu rzeczy mogą być dwojakie: albo taka naturalizacja mocna jest niemożliwa, ponieważ doświadczenia mistyczne są produktem ubocznym (mechanizmy, które generują tego rodzaju przeżycia nie mają funkcji właściwej), albo doświadczenia mistyczne mają funkcję właściwą, ale jej jeszcze nie odkryliśmy. Dodajmy na koniec, że nasza praca miała jedynie charakter filozoficzny i nie rozwiązała tej kwestii. Jej rozstrzygnięcie jest w dużej mierze uzależnione od badań z zakresu nauk szczegółowych.

Szczecin, 13 września 2017 r.